

საქართველოს სამკურნალო მცენარეების გეოგრაფიული თავისებურებანი და ეკონომიკური მნიშვნელობა

მირანდა გურგენიძე,

*ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
mirandagurgnidze5@gmail.com*

ანოტაცია

„ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის“ თანახმად, სამკურნალო მცენარეებით მკურნალობა მსოფლიო მედიცინის ფართოდ გამოყენებადი დარგია. სინთეზური ფარმაცოლოგიის განვითარების ფონზე ხალხურმა მედიცინამ გარკვეულწილად უკანა პლანზე გადაინაცვლა, მაგრამ ბოლო რამდენიმე ათწლეულში სამკურნალო მცენარეებისადმი ინტერესი უფრო და უფრო იზრდება (WHO, 2008).

სათანადოდ მოხმარების პირობების შემთხვევაში სამკურნალო მცენარეები ჯანსაღი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილია. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია სამკურნალო მცენარეების რესურსის რაციონალურად გამოყენება, რაშიც ამ მცენარეების თვისებების შესწავლა, აღწერა, მათი მოყვანის თავისებურებების გათვალისწინება და სწორად მოხმარება იგულისხმება.

ადამიანის ჯანმრთელობაზე მცენარეების გავლენის შესახებ უძველესი წყაროებიდან არის ცნობილი. მედიცინისა და ფარმაციის განვითარებამდე ადამიანები მხოლოდ მცენარეული და ცხოველური წამლებით სარგებლობდნენ. სამკურნალო მცენარეებს და მათგან მიღებული ფიტოპრეპარატებს გააჩნიათ ის არსებითი უპირატესობა, რომ ადამიანი იღებს მონათესავე ნივთიერებათა კომპლექსს, ადვილად შეითვისება ორგანიზმის მიერ, იშვიათად იწვევს გვერდით ალერგიულ მოვლენებს და არ გააჩნია აკუმულაციის თვისება (მ. შენგელია, 1979). დღეისათვის არსებული სამკურნალო პრეპარატების დაახლოებით 30% მცენარეული ნედლეულისგან მზადდება. ნედლეულის წყაროდ გამოიყენება როგორც ველურად მოზარდი, ასევე კულტივირებული მცენარეები, ამან გამოიწვია ზოგიერთ რაიონში სასარგებლო მცენარეების რესურსის ამოწურვა. სამკურნალო მცენარეები წარმოადგენს ჩვენი ქვეყნის ფარმაცევტული მრეწველობისათვის საჭირო ნედლეულის თითქმის ნახევარს. ქართულ ხალხურ მედიცინას უდიდესი დროიდან ეყრება საფუძველი და ქართველ ერს ხალხური მედიცინის უდიდესი თვითმყოფადი კულტურა და ტრადიციები გააჩნია (ჯავახიშვილი, 1934). ჩვენს ქვეყანაში ხალხური მედიცინის მიმართულება ყოველთვის ეპოქის მოთხოვნილებათა დონეზე იყო განვითარებული. დღეს საქართველო მრავალფეროვან სამედიცინო მცენარეებს იყენებს.

ამგვარად, საქართველოს მრავალფეროვანი სამკურნალო მცენარეების შესახებ ცოდნის გაღრმავება ხელს შეუწყობს ბუნებრივი სამკურნალო საშუალებების ბაზის გაფართოებას და შესაბამისი დარგების განვითარება-პოპულარიზაციას, რაც, თავის მხრივ, მოსახლეობისთვის ეკონომიკური სარგებელის მომტანია.

სტატიაში განხილულია საქართველოში მცენარეებით მკურნალობის ისტორია, წარსული დროის გამოცდილება და თანამედროვე გამოწვევები.

საკვანძო სიტყვები: სამკურნალო მცენარეები, საქართველო, ჯანმრთელობა, ხალხური მედიცინა.

ECONOMIC SIGNIFICANCE AND GEOGRAPHICAL FEATURES OF MEDICINAL PLANTS IN GEORGIA

Miranda Gurgenidze

*PhD student of Ivane Javakhishvili Tbilisi State university
Tbilisi, Georgia
mirandagurgnidze5@gmail.com*

Annotation

According to the World Health Organization, medicinal plants are the most widely used medical system globally. This knowledge has almost been lost in many developed countries, but interest in medicinal plants has increased in the last few decades (WHO, 2008).

When appropriately used, medicinal plants are an essential part of a healthy life. Thus, it is vital to use the medicinal plant resource rationally, which is possible by knowing these plants' properties, their description, and their use conditions. Ancient sources have reported on the impact of plants on human health. Before the development of medicine and pharmacy, humans only used herbal and animal medicines. Medicinal herbs and Phyto preparations have the essential advantage that a person acquires a complex of related substances, easily absorbed by the body, rarely causes allergic side effects, and has no accumulation ability. At present, about 30% of existing medicines are made from herbal raw materials. As a source of raw materials used both of wild and cultivated plants, this has led to the depletion of valuable plant resources in some areas. Medicinal plants constitute almost half of the raw materials needed for the pharmaceutical industry in our country.

Consequently, deepening the knowledge of various medicinal plants of Georgia will help expand the base of natural medicinal products and develop relevant fields, which will benefit the population.

Keywords: Medicinal plants, Georgia, health, folk medicine.

შესავალი

გასულ საუკუნეების ხალხურ მედიცინაში მცენარეების შემადგენლობა შესწავლილი არ იყო, მოგვიანებით, ბიოლოგიური და ქიმიური ანალიზების, კლინიკური ცდებისა და ბიოსამედიცინო შესწავლის შედეგად, მცენარეების შემადგენელი ელემენტები ცნობილი გახდა და მკურნალობაში დამკვიდრდა; განისაზღვრა მათი გამოყენების ვადები, სიხშირე და ეს მაჩვენებლები თანამედროვე ფიტოთერაპიად ჩამოყალიბდა.

აღნიშნულმა ფაქტმა ხელი შეუწყო სამკურნალო მცენარეების პოპულარიზაციას და მათი მოხმარების გაზრდას. ქვემოთ საუბარია ამ დარგის, როგორც ეკონომიკური სარგებელის მომტანი წყაროს შესახებ და განხილულია ამ პროცესთან დაკავშირებული საფრთხეები.

შემთხვევითობის პრინციპით გამოკითხული იქნა სხვადასხვა ასაკის მოსახლეობა, რათა ზოგადი სურათი მიგვეღო სამკურნალო მცენარეების გამოყენების მხრივ და დამუშავდა შესაბამისი ლიტერატურა. საქართველოში სამკურნალო მცენარეები ყველა რეგიონში მოიპოვება და ისინი ძირითადად ორმოცდაათ წელს გადაცილებული მოსახლეობის მიერ არის აქტიურად გამოყენებადი. ეს განპირობებულია წინაპართა მიერ დატოვებული მემკვიდრეობით და გარკვეული რეცეპტებით, თუმცა ახალგაზრდა მოსახლეობის ნაწილი არ ამბობს უარს ამ ტრადიციაზე და თვლის, რომ სახალხო მედიცინა საკმაოდ ეფექტურია, განსაკუთ-

რებით, როდესაც ხდება მისი პრევენციის მიზნით გამოყენება. სამკურნალო მცენარეების შესწავლა-მოყვანის, ამ დარგის ეკონომიკურ საქმიანობაში ინტეგრაციის თავისებურებების და ხალხური მედიცინის შესახებ ცნობიერების ამაღლების საკითხები საქართველოში სამედიცინო გეოგრაფიის ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევაა.

1. საქართველოში სამკურნალო მცენარეების ისტორიული გამოყენების მოკლე მიმოხილვა

ცნობები საქართველოში სამკურნალო მცენარეთა არსებობისა და მათი გამოყენების შესახებ უძველეს დროს მიეკუთვნება.

ანტიკური ხანის ქართულმა მედიცინამ წარუშლელი კვალი დატოვა მსოფლიო მედიცინის ისტორიაში. აღსანიშნავია, რომ სიტყვა მედიცინა დაკავშირებულია კოლხეთის ლეგენდარული მეფის აიეტის ქალიშვილის, მედეას სახელთან, რომელიც თავისი ეპოქის სახელგანთქმულ მკურნალად ითვლება. მედეას სამკურნალო მცენარეები ცნობილი იყო ანტიკური სამყაროსთვის. ზოგიერთი მათგანი: დაფნა, შინდი და სხვა დღესაც გამოიყენება ქართულ ხალხურ მედიცინაში.

ინფორმაციას საქართველოში სამკურნალო მცენარეების აქტიურ გამოყენებაზე ვხვდებით ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში მოღვაწე აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“. ცნობილია, რომ კოლხეთის დაბლობზე გაშენებული იყო „ჰეკატეს ბაღი“, სადაც ორმოცზე მეტი სამკურ-

ნალო მცენარე მოჰყავდათ, მაგალითად, იქ გაშენებული ყოფილა ცერცველა, ვენერას თმა (გვიმრა), ძაღლყურძენა, პაპირუსი, ყოჩივარდა, ლავანდი, პიტნა, ზაფრანა, ყაყაჩო, კატაბალახა და სხვა. უძველესი სამკურნალო მცენარეები, რომლებიც დღესაც ფართოდ გამოიყენება მედიცინაში არის: ასკილი, დიდგულა, ვირის-ტერფა, მრავალძარღვა, ქრისტესისხლა, ანწლი, აჭარის ყოჩივარდა, ბარამბო, და მრავალი სხვა (წუწუნავა ნ., 1959)

როგორც მედიცინის ისტორიის ქართველი მკვლევრები აღნიშავენ, საქართველოში სამკურნალო საქმიანობისა და წამალთმკეთებლობის შესახებ ცნობები ანტიკური ხანის თითქმის ყველა უცხოელ მწერალს, ისტორიკოსსა და გეოგრაფს აქვს. ეს გარემოება მეტად მნიშვნელოვანია და იმაზე მიუთითებს, რომ მთელი რიგი ძვირფასი სამკურნალო მცენარეების შეგროვების, დამზადებისა და მოხმარების გარკვეული წესები, რომლებიც საქართველოში იცოდნენ, საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში დიდ ინტერესს იწვევდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ არ იქნებოდა საჭირო მცენარეების შეგროვებისა და წამლების მომზადების შესახებ, როგორც ეს ბერძენ და რომაელ ავტორებს აქვთ. თუ ასე დეტალურად იძლევიან ცნობებს, ალბათ, იმისთვის, რომ უცნობი სამკურნალო მცენარეები გაეცნოთ თავიანთი ქვეყნებისთვის (სააკაშვილი, გელაშვილი, 1956).

ასეთივე ტრადიცია გაგრძელდა შემდეგაც, რასაც მოწმობს ბიზანტიელ ავტორთა და საქართველოში სხდასხვა დროს ნამყოფ მოგზაურთა, მისიონერთა და მეცნიერთა ცნობები, რომელთა შორის აღსანიშნავია: გიულდენშტედტი, ლამბერტი, შარდენი, სპენსერი და ა.შ. (მინდაძე ნ., 2002).

საქართველოს სამკურნალო მცენარეების აღწერა და გავრცელება მოცემული აქვს ვახუშტი ბაგრატიონს „აღწერა სამეფოსა საქართველოსი“-ში. ასევე, შუა საუკუნეებში საქართველოში შეიქმნა მნიშვნელოვანი სამედიცინო წიგნები. მათ შორის, ზაზა ფანასკერტელ-ცი-

ციშვილის „სამკურნალო წიგნი – კარაბადინი“ (XV ს.) და დავით ბაგრატიონის „იადიგარდაუდი“ (XVI ს.). მათში მოცემულია ცნობები მრავალი ველური და კულტურული მცენარის სამკურნალო მნიშვნელობასა და გამოყენების შესახებ.

ხალხური მედიცინა ის უწყვეტი და უმდიდრესი წყაროა, საიდანაც მეცნიერულმა მედიცინამ მიიღო მრავალი დაავადების სამკურნალო საშუალება. ხალხური მედიცინის გამოცდილებით დადგენილი იქნა მცენარეების: აზ-ზინდას, ბერულას, ჟოლოს, ცაცხვის ყვავილის, ლენცოფას, შმაგას, ტყის ჩიტისთვალას და სხვა მრავალი ბალახის ეფექტური სამკურნალო თვისებები (ზ. შენგელია, 1952).

2. საქართველოს სამკურნალო მცენარეები და მათი მრავალფეროვნება

სამკურნალო მცენარეები შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად: ხალხურ მედიცინაში (ეთნომედიცინა) და თანამედროვე მედიცინაში გამოყენებული სამკურნალო მცენარეები. მათ შორის მკვეთრი საზღვრის გავლება არ შეიძლება, რადგან მათი სამკურნალო თვისებები ხშირად ერთნაირია. თვით თანამედროვე მედიცინაში გამოყენებული მცენარეებიც შეიძლება დაიყოს ორ ქვეჯგუფად: სამეცნიერო სამედიცინო და პრაქტიკული დანიშნულების მცენარეებად. პირველს მიეკუთვნებიან ის მცენარეები, რომლებიც შედიან სახელმწიფო ფარმაცოპეაში და, შესაბამისად, მათი სამედიცინო წარმოებაში გამოყენება ნებადართულია ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს მიერ. მეორე ჯგუფში შედის ის სამკურნალო მცენარეები, რომლებიც თანამედროვე მედიცინისათვის ცნობილია როგორც სამკურნალწამლო მცენარეები, მაგრამ ისინი შეტანილი არ არიან ფარმაცოპეაში. ეს ის მცენარეებია, რომელთაც ფართო გამოყენება ჰქონდათ ხალხურ მედიცინაში (შ. შეთევასური, 2011).

თანამედროვე ხალხურ მედიცინაში სამკურნალო მიზნით 400-ზე მეტი სახეობის მცე-

ნარეა გამოყენებული. მრავალი მათგანი ოფიციალურ ფარმაცოპეაშია შესული. დედამიწაზე ფართოდ გავრცელებულ მცენარეებს შორის სამკურნალოდ საქართველოს ფლორის ბევრი იშვიათი და ენდემური მცენარეა გამოყენებული. ამასთან, ერთი და იგივე მცენარე ხშირად მრავალმხრივად შეიძლება იყოს გამოყენებული. ზოგიერთი (მაგ., ლემა, შხამა, დიყი, ძაღლყურძენა და სხვ.) ერთდროულად არის როგორც სამკურნალო, ისე შხამიანი მცენარე. ამას განაპირობებს მცენარეში სხვადასხვა ნივთიერების როგორც შემადგენლობა, ისე მათი გამოყენების დოზები. საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობების ნაირგვარობა და კონტრასტულობა, განსხვავებული ფიტოლანდშაფტური მდებარეობა მცენარეული სამყაროს განსაკუთრებულ სიმდიდრესა და მრავალფეროვნებას განაპირობებს. საქართველოს ფლორა მოიცავს უმაღლეს მცენარეთა 4 ათასზე მეტ სახეობას, რომელთა შორის 700-მდე გამოიყენება სახალხო მედიცინაში, 200-მდე კი მეცნიერულ მედიცინაში (შ. შეთეკაური, 2011).

მცენარეული წარმოშობის სამკურნალო საშუალებებით ხდება კუჭ-ნაწლავისა და გულ-სისხლძარღვთა სისტემის დაავადების, ნერვული სისტემის დაავადებების, სასუნთქი გზების დაავადებების და სხვა ფართოდ გავრცელებული ავადმყოფობების მკურნალობა.

მცენარეული სამკურნალო ნივთიერებებიდან ფიტოთერაპიაში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ფარმაცოლოგიურად ისეთი აქტიური ნივთიერებები, როგორიცაა ნახშირწყლები (მონო – და პოლისაქარიდები), გლიკოზიდები (სპონინები, გულის აქტიური გლიკოზიდები და სხვ.), ცხიმოვანი და ეთეროვანი ზეთი, ვიტამინები და ცილოვანი ნაერთები (გლობულინები, პროტეინები, ნუკლეოპროტეინები), ალკალოიდები, ტანინები, ფლავონები, ფერმენტები და სხვ. (შ. ხიდაშელი, 1985)

მცენარეთა შედგენილობაში შემავალი ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებები, რომლებიც ადამიანის ორგანიზმში იწვევენ თერაპი-

ულ ეფექტს ამა თუ იმ ორგანოზე ზემოქმედებისას, არის ფიტონციდები. ფიტონციდები ზრდიან ჰაერის იონიზაციის ხარისხს და უვნებელს ხდიან სამრეწველო წარმოშობის ტოქსინებს ჰაერსა და ნიადაგში. ფიტონციდების ქიმიური ბუნება რთული და ნაკლებად შესწავლილია. დადგენილია, რომ ის წარმოადგენს მრავალ ნივთიერებათა ნარევს, რომელთა შორის იდენტიფიცირებულია ეთეროვანი ზეთები, ალდეჰიდები, ციანმჟავა და სხვა. ფიტონციდი არის მცენარეთა მიერ პროდუცირებული ნივთიერებები, რომლებსაც გააჩნიათ ბაქტერიოციდული და პროტისტოციდული მოქმედების უნარი მიკროსკოპული სოკოებისა და აქტინომიცეტების მიმართ. ფიტონციდების ბიოლოგიური აქტივობა განპირობებულია არა რომელიმე ერთი, არამედ ნივთიერებათა ერთობლიობით. არჩევენ ფიტონციდების აქროლად ფრაქციას და ქსოვილური წვენი ფიტონციდურ თვისებებს (ნ. ლომთათიძე, 2012).

აღსანიშნავია, რომ ფიტონციდები მცენარეთა იმუნიტეტის განმაპირობებელი მნიშვნელოვანი ფაქტორია. მათ მცირე დოზითაც კი შესწევთ უნარი, შეაჩერონ ერთი სახეობის მიკროორგანიზმთა ზრდა-გამრავლება და ასტიმულირონ მეორე სახეობის ზრდა. ამასთანავე, შეუძლიათ არეგულირონ ჰაერის, ნიადაგისა და წყლის მიკროფლორა. ნებისმიერი მცენარე, დაწყებული ბაქტერიებიდან, ყვავილოვნების ჩათვლით, აპროდუცირებს ფიტონციდებს, რომლებიც ხასიათდებიან მრავალფეროვანი ქიმიური ბუნებით.

მცენარეთა მიერ აქროლადი ნივთიერებების გამოყოფა დამოკიდებულია მრავალ ფაქტორზე, კერძოდ, სისტემატიკურ თავისებურებებზე, ასაკზე, ფიზიოლოგიურ მდგომარეობაზე, ეკოლოგო-ბიოლოგიურ თავისებურებებზე, განვითარების პირობებზე. ფიტონციდების მეშვეობით მცენარეები გარკვეულწილად ამცირებს ჰაერში დაავადებების წარმომქმნელი მიკრობების რაოდენობას. ისინი მოქმედებენ არამარტო დაავადებების წარმომქმნელ მიკროფ-

ლორაზე, არამედ, სახელდობრ, ადამიანზეც. მაგალითად, დახურულ სივრცეში განთავსებული პიტნის ტოტები 10-ჯერ ამცირებენ ჰაერში მიკრობების რაოდენობას. მირტის მცენარე იცავს ადამიანს ანგინისა და შემოდგომა-ზამთრის სხვა ვირუსული ინფექციებისაგან. სამკურნალო როზმარინი დახმარებას უწევს ზემო სასუნთქი გზებისა და ბრონქული ასთმით დაავადებულებს და ა.შ. (ნ. ლომთათიძე, 2012).

საქართველოში სამკურნალო მცენარეების გამოყენების მრავალსაუკუნოვანი ისტორია არსებობს. თუმცა, ამ თვალსაზრისით, ბევრი მცენარე კვლავ შეუსწავლელია. მიუხედავად ამისა, სამკურნალო მცენარეებზე მოთხოვნილება დღითიდღე იზრდება, ისინი ვერ შეცვალა სინთეზური გზით მიღებულმა ქიმიურმა პრეპარატებმა, პირიქით, მათი უპირატესობა კიდევ უფრო მნიშვნელოვნად გამოიკვეთა იმის გამო, რომ მცენარეში ფოტოსინთეზის შედეგად მიღებული ნივთიერებები წარმოიქმნება ცოცხალ უჯრედში, რომელსაც ძალზედ დიდი საერთო გააჩნია ცხოველურ უჯრედთან (საერთო სტრუქტურა, მსგავსი ბიოქიმიური პროცესები და სხვა). ცხოველური უჯრედი იკვებება მცენარის მიერ წარმოქმნილი ორგანული ნივთიერებით, ყოველივე აქედან გამომდინარე ადამიანის ორგანიზმისათვის სამკურნალო მცენარეების მიღება ადვილი და ეფექტურია, ისინი არ არიან ტოქსიკური, არ იწვევენ შემდგომ უარყოფით მოვლენას ორგანიზმში (მ.კვერნაძე, 2014). დღეისათვის ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ხდება ველურად მოზარდი სამკურნალო მცენარეთა დამზადების ხარჯზე, აქედან გამომდინარე, ველურად მოზარდი სამკურნალო ფლორის არაგეგმიური დამზადება საშიშროებას უქმნის მათ გადაშენებას და გაქრობას, რაც ეკოლოგიურ პრობლემებში აისახება. საქართველოში მცენარეებით მკურნალობა კულტურის ნაწილია და მათი მოყვანაც და გამრავლებაც გაუკონტროლებელია, შესაბამისად, ამ კუთხით კვლევების და შესაბამისი ღონისძიებების გაფართოება ხელს შეუწყობს ამ მცენარეების

რაციონალურ გამოყენებას და მათი მრავალფეროვნების შენარჩუნებას. რასაკვირველია, მცენარეების სამკურნალო ეფექტი არ გამოვლინდება მხოლოდ ფიტონციდების მოქმედებით, მცენარეები შეიცავს სამკურნალო დანიშნულების, თითქმის ყველა ქიმიურ ნივთიერებას, რომელთაგან აღსანიშნავია ცილები, ცხიმები, ნახშირწყლები, ალკალოიდები, ორგანული მჟავები, საპონინები და ა.შ. მცენარეებში ვხვდებით მრავალი სახის ვიტამინს, რომელიც აუცილებელია ადამიანის ორგანიზმში ნორმალური ფუნქციონირებისათვის. ისინი პირველხარისხოვან როლს ასრულებენ ნივთიერებათა ცვლაში, ნერვული, გულსისხლძარღვთა, საჭმლის მომნელებელი, ენდოკრინული სისტემებისა და სისხლწარმოქმნელი ორგანოების ნორმალური ფიზიოლოგიური მდგომარეობის შენარჩუნებაში. ვიტამინის უკმარისობა ასუსტებს ორგანიზმს და ავითარებს დამახასიათებელ დაავადებებს ჰიპო და ავიტამინოზებს, რომლის დროსაც ირღვევა ნივთიერებათა ცვლა და ორგანიზმის ფუნქციონირება უმეტესობა. მცენარეული წარმოშობის პროდუქტები შეიცავენ ადამიანისათვის აუცილებელი ვიტამინების უმეტესობას. ადამიანისათვის ბევრი მცენარეული პროდუქტი ორგანიზმის სიცოცხლისათვის აუცილებელი ვიტამინებით დაკმაყოფილების ძირითადი წყაროა. ზოგიერთი მცენარე ისეთი მდიდარია ამა თუ იმ ვიტამინით, რომ შეუძლიათ არა მარტო ჰიპო და ავიტამინოზის მკურნალობის საშუალებად გამოდგნენ, არამედ სხვა დაავადებათა სამკურნალოდაც, რომელთა დროსაც საჭიროა გარკვეული ვიტამინური ნივთიერებების დიდი რაოდენობით გამოყენება (ნ. ლომთათიძე, 2012).

აქედან გამომდინარე, მცენარეების როლი მედიცინაში არსებითია და მისი ეფექტურობა დამოკიდებულია სამკურნალო მცენარეების სწორად მიმართულ ექსპლუატაციასა და მათი კონსერვაცია-აღდგენისთვის საჭირო პირობების შექმნაზე, რასაც, თავის მხრივ, გეოგრაფიული არეალების სპეციფიკა და ბუნებრივი ხასი-

ათი განაპირობებს. საქართველოს ყველა რეგიონში ვხვდებით გარკვეული სახის სამკურნალო მცენარეებს. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სხვადასხვა ანთროპოგენული და ბუნებრივი ფაქტორების გამო ამ მცენარეების შენარჩუნება სულ უფრო და უფრო ძნელი ხდება, მაგრამ, მეორე მხრივ, სამკურნალო მცენარეების ნაკლები პოპულარიზაცია ხელს უწყობს ამა თუ იმ მცენარის ველურ პირობებში არსებობას.

3. სამკურნალო მცენარეების გავრცელების ზოგიერთი გეოგრაფიული თავისებურება

სამკურნალო მცენარეების მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ტყის ლანდშაფტი, თუმცა აღსანიშნავია, რომ ტყეში არსებული ბალახოვანი მცენარეები გამოიყენება არა მხოლოდ სამკურნალო საშუალებების დასამზადებლად, არამედ კულინარიაში, კოსმეტოლოგიაში და სხვ. ტყეში არსებული მსგავსი რესურსების ერთობლიობას ტყის არამერქნული პროდუქტი ეწოდება. ტყის არამერქნული პროდუქტი არის „ტყეში არსებული ყველა ბიოლოგიური წარმოშობის პროდუქტი, გარდა მერქნისა, რომელიც მოიპოვება ტყეში, ტყის ფონდის მიწებზე და ტყის გარეთ არსებულ ხეებზე“ (FAO, 1999).

არამერქნული ტყის პროდუქტებს განეკუთვნება ყველა სახის სამკურნალო სამედიცინო და საკვები მცენარეები, როგორიცაა: კოწახური, თხილი, შინდი, კუნელი, კომში, ლედვი, კაკალი, წყავი, მაჟალო, ზღმარტლი, თუთა, ტყემალი, კვრინჩხი, ბროწეული, პანტა, ნუში, ასკილი, ჟოლო, მოცხარი, უნაბი, მოცვი, მაყვალი, პანტა, ჯონჯოლი, ბამბუკი, სატაცური, დეკა, პანტა, სოკო, ასევე, არამერქნული ტყის პროდუქტებში შედის ფიჩხი, ქერქი, ნეშომპალა, გირჩი, ტყისმიწა, ტორფი და სხვა.

სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის კეთილდღეობა დიდწილად დამოკიდებულია ველურად მზარდი მცენარეული პროდუქტების მრავალფეროვნებაზე, განსაკუთრებით, სამკურნალო მცენარეებზე, რომელიც, ძირითადად, ფარმაცევტულ და არომათერაპიის სექტორებში გამოიყენება.

სახალხო მედიცინაში მნიშვნელოვანია მდელოს მცენარეულობის როლი, ალპებში ვხვდებით არაერთ უნიკალურ სახეობას, რომელიც სამკურნალოდ გამოიყენება: დეკა, ნაღველა, ალპური თეთრყვავილა (მიიჩნევა კავკასიის ეკორეგიონის ენდემად) და სხვ.

მცენარეებით ვაჭრობა წარმოადგენს შემოსავლის წყაროს მილიონობით ფერმერისთვის მთელ მსოფლიოში, ამასთან, სამკურნალო მცენარეების წარმოებაში ხშირად, მთავარი როლი ქალებს უკავიათ.

ამგვარად, არამერქნული ტყის პროდუქტების ჩამონათვალში სამკურნალო მცენარეებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია და სერიოზული საექსპორტო პოტენციალი აქვს.

ფარმაცევტული და ფიტოფარმაცევტული კომპანიები სამკურნალო მცენარეებს ექსტრაქტების, ფარმაცოლოგიური ნივთიერებების, დანამატების, მცენარეული ნაყენის დასამზადებლად იყენებენ.

4. სამკურნალო მცენარეების დაჯგუფება მათი ადამიანის ორგანიზმზე ზემოქმედების მიხედვით

სამკურნალო მცენარეების სასარგებლო თვისებები განპირობებულია მათში სხვადასხვა ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების არსებობით. ეს ნივთიერებები წარმოიქმნება და გროვდება სამკურნალო მცენარეების სხვადასხვა ნაწილსა და ორგანოში, გარკვეულ სავივტაციო პერიოდში. ამასთან დაკავშირებით დადგენილია სამკურნალო მცენარეების შეგროვების ვადები, როდესაც მათში დაგროვილი სასარგებლო ნივთიერებების ფარმაცოთერაპიული აქტივობა მაქსიმუმს აღწევს.

შეგროვებულ სამკურნალო მცენარეებს აშრობენ, იშვიათად იყენებენ ნედლსა (მაგ., შროშანა, გვიმრა). აშრობენ უმეტესად დახურულ, კარგად განიავებულ სათავსებში, ზოგს (მაგ., კატაბალახას ფესვები, ღვიის ნაყოფი) – მზეზე, აგრეთვე ღუმლებში (განსაკუთრებით ნაყოფს). გამომშრალი სამკურნალო მცენარეების შენახვისას ანგარიში უნდა გაეწიოს ჰაერის ტემპერატურა-

რას, სინესტესა და სამკურნალწამლო ნედლეულის მავნებლებს (ქუთათელაძე ი., 1945).

შესაბამისად, გარკვეული მცენარეები კონკრეტული ჯანმრთელობის პრობლემის შემთხვევაში გამოიყენება, რის მიხედვითაც შეგვიძლია მოვახდინოთ სამკურნალო მცენარეების კლასიფიკაცია.

- ✓ ნერვული სისტემის დაავადებების სამკურნალო – კატაბალახა, ჟენშენი, ლიმონურა, მანჯურიული, არალია, დეზურა, ფითრი, წვავი;
- ✓ გულ-სისხლძარღვთა დაავადებების სამკურნალო – კუნელი, თრიმლი, ზღვის კომბოსტო, შროშანა, ოლეანდრე, ფუტკარა, ევკომია, ჩაის ბუჩქი, ფითრი და სხვა;
- ✓ სპაზმოლიზური და ტკივილგამაყუჩებელი საშუალებები – ძირთეთრა, ურცი, შმაგა (ბელადონა), ხაშხაში, პიტნა, სტაფილო, ტილჭირი, სკოპოლია;
- ✓ სასუნთქი ორგანოების დაავადების სამკურნალო – სამკურნალო ტუხტი, იპეკო, ვირისტერფა, თერმოფსისი, ურცი;
- ✓ კუჭ-ნაწლავის დაავადებების სამკურნალო – ალოე, საბრი, ტუხტი, გულყვითელა, მრავალძარღვა, კოთხუჯი, აბუსალათინი, კოწახური;
- ✓ ღვიძლის, სანაღვლე გზების, საშარდე ორგანოების დაავადების სამკურნალო – კოწახური, მოცვი, სიმინდი (ფოჩი), თირკმლის ჩაი;
- ✓ სისხლდენის შემამჩერებელი საშუალებები – კოწახური, ჭინჭარი, ჭვავის რქა, მრავალძარღვა, ცხენისწაბლა, სოფორას სახეობები;
- ✓ გინეკოლოგიური დაავადებების სამკურნალო – ქაცვი, ხახვი;
- ✓ კანის დაავადებებისა – ალოე (საბრი), კრაზანა, ძირთეთრა.
- ✓ და სხვ.

5. სამკურნალო მცენარეების გამოყენების ეკონომიკური ასპექტები

ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით, განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის 80% ტრადიციულ მედიცინას (მცენარე-

ული სამკურნალო პრეპარატები) მიმართავს. რაც შეეხება განვითარებულ ქვეყნებს, გერმანიაში ტრადიციულ პრეპარატებს იყენებს მოსახლეობის 40-50%, აშშ-ში – 42%, საფრანგეთში – 49%, ავსტრალიაში კი – 48% (FAO, 2017).

სამკურნალო და ეთერზეთოვანი მცენარეების მიმართ ინტერესის ზრდა განვითარებად ქვეყნებში, მათ შორის, საქართველოში სოფლად მცხოვრებ მოსახლეობას ახალ შესაძლებლობებს აძლევს.

ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით, სამკურნალო მცენარეების იმპორტში ევროკავშირში 95% უკავია „მცენარეებს და მცენარეთა ნაწილებს, თესლებს და ხილს, რომელიც პარფიუმერიაში, მედიკამენტებში, ინსექტიციდური, ფუნგიციდური ან სხვა მსგავსი მიზნებისთვის, ახალი ან გამშრალი, დაჭრილი და დაუჭრელი, დაქუცმაცებული ან ფხვნილის სახით გამოიყენება“, დანარჩენი 5% კი – ძირტკბილას და ჯანჯაფილის ფესვებს.

სამკურნალო და ეთერზეთოვანი მცენარეებით ვაჭრობაში აშშ-სა და გერმანიის ბაზრები უმსხვილესია როგორც იმპორტის, ისე ექსპორტის კუთხით. 1992-2003 წლებში აშშ-მ 1,4 მილიარდი აშშ დოლარის ღირებულების სამკურნალო მცენარეების იმპორტი და 1,05 მილიარდი აშშ დოლარის ღირებულების ექსპორტი განახორციელა. რაც შეეხება გერმანიას, ამავე პერიოდში ამ ქვეყანამ 1,04 მლრდ. აშშ დოლარის ღირებულების პროდუქტის იმპორტი განახორციელა. სამკურნალო მცენარეების ვაჭრობის კუთხით, გერმანია უმნიშვნელოვანესი ქვეყანაა აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპისთვის, ვინაიდან სამკურნალო მცენარეების 2/3 ამ ქვეყნებიდან ექსპორტზე სწორედ გერმანიაში გადის (ევროსტატი, 2017).

სამკურნალო მცენარეების ექსპორტს საქართველოც ახორციელებს, კონკრეტულად, გერმანიაში. სოფლად თემთა განვითარების სააგენტოს მონაცემებით, ქალთა კოოპერატივები მცხეთა-მთიანეთის მუნიციპალიტეტებში აგროვებენ სხვადასხვა მცენარეს, მათ შორისაა: კრაზანა, ფარსმანდუკი, ფურისულა სამკურნა-

ლო, შავი კუნელის ფოთლები, ბაბუაწვერა, დიდგულა, ტყის მაჟალო, ასკილი და სხვ.

როგორც ვხედავთ, სამკურნალო მცენარეების პოპულარიზაცია მოსახლეობისთვის მნიშვნელოვანია, როგორც ჯანმრთელობის, ასევე ეკონომიკური თვალსაზრისით, თუმცა, მეორე მხრივ, იგი მოიცავს რისკებს სამკურნალო მცენარეების შემცირებას ან უარეს შემთხვევაში, მათ გადაშენებასთან დაკავშირებით.

6. სამკურნალო მცენარეების რაციონალური გამოყენება

მცენარის შეგროვება ბუნებაში საფრთხის შემცველი და დაუშვებელია. ამის მტკიცების საშუალებას მრავალი ფაქტორი გვაძლევს: ჰაბიტატის დესტრუქცია, კომერციული მიზნებისთვის მათი გამოყენება, გადამეტებული მოვება აღკვეთილ ტერიტორიებზე, გზებისა და მილსადენების მშენებლობა, ტყეების გაჩეხვა, ურბანიზაცია და სხვ. (ახალკაცი და სხვ. 2008).

ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ ტრადიციულ ხალხურ მედიცინაში დაახლოებით 250 მცენარის სახეობა გამოიყენება. თუმცა, მათი ეს ქმედება საფრთხეს არ უქმნის ბუნებრივ ჰაბიტატებს. საფრთხის შემცველია მათი ინდუსტრიული მიზნებისთვის გამოყენება, რადგან შეიძლება ამ ფაქტმა სახეობის გაქრობა გამოიწვიოს. ბევრ მათგანს პერიოდულად აგროვებენ, როცა კომპანიებს მათზე მოთხოვნა აქვთ. მათ შორის არიან საფრთხის ქვეშ მყოფი სახეობები. დიდი საფრთხის შემცველია, როცა მცენარის ფესვია სარგებლიანი. ეს ფაქტი ზრდის მის, როგორც ინდივიდის გაქრობის შანსებს (თ. ბერიშვილი, 2012).

ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნების ალტერნატიული გზა არის სამკურნალო მცენარეთა ნაკვეთზე და სათბურში წარმოება. ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, თავისუფლად შეიძლება ითქვას, რომ სამკურნალო მცენარეების შეგროვება ინდუსტრიული გამოყენებისთვის ბუნებაში დაუშვებელია, ვინაიდან მათ პოპულაციებს ამით გაქრობის რეალური საფრთხე ექმნებათ. ამიტომ, ისინი საჭიროებენ დაცვას.

სამკურნალო მცენარეების მდგრადი მოხმარებისთვის საჭიროა არაერთი ეტაპის გავლა, მაგალითად, მნიშვნელოვანია:

1. სამკურნალო მცენარეთა ნუსხის შედგენა, რომელთაც რეგიონის ადგილობრივი მოსახლეობა იყენებს;

2. სამკურნალო მცენარეების გამოყენების შესახებ ინფორმაციის გამოქვეყნება;

3. ვირტუალური რუკების მომზადება, რომლითაც დავადგენთ თითოეული მცენარის ადგილმდებარეობას;

4. გარკვეული სახეობების ნაკვეთებში მოყვანის შესაძლებლობა და სამკურნალო მცენარეების კულტივირება და გამრავლება;

5. ნაკვეთებში მოყვანისა და გამოყენების ტექნოლოგიების შესახებ ინფორმაციის მიწოდება ადგილობრივი მოსახლეობისათვის.

სამკურნალო მცენარეების 8 სახეობა საქართველოს წითელ წიგნშია შეტანილი. (ახალკაცი და სხვ. 2008). ყველა ისინი ძვირფასი სამკურნალო მცენარეები არიან, რომლებსაც ბუნებაში ფართო მასშტაბით მოიპოვებენ ბაზარზე რეალიზაციისთვის.

აღსანიშნავია, რომ არსებობს კანონი სამკურნალო მცენარეების შესახებ, რომელშიც ნათლადაა აღწერილი ის, თუ როგორ უნდა გამოვიყენოთ სამკურნალო მცენარეები, რათა ქვეყანაში ჯანსაღი პროდუქციის რიცხვი გაიზარდოს. ასევე აქ ჩაწერილია, რა უნდა გავეთქვას მათ დასაცავად. სასურველია, სკოლებში შემოვიდეს სამკურნალო მცენარეების შესწავლის მეთოდი რეგიონების მიხედვით. ეს ახალგაზრდებს მისცემს საშუალებას, გაერკვნენ, თუ რომელი მცენარის გამოყენება შეუძლია, რომელია დასაცავი, რომელს შეუწყოს ხელი გამრავლებაში და ა.შ.

დასკვნები

სამკურნალო მცენარეები აქტიურად გამოიყენება მოსახლეობის მიერ, რაც განპირობებულია ზემოთაღნიშნული თვისებებითა და ეფექტიანობით, საქართველოში არსებობს მრავალი

სამკურნალო მცენარე, რომლებიც დიდი პოპულარობით სარგებლობს, მაგალითად, ფარსმან-დუკი, დიდგულა, კუნელი, მატიტელა, ფურისულა და სხვ. ამასთან, სამკურნალო მცენარეების ნუსხა შედგება არა მხოლოდ ველურად გაზრდილი მცენარეებისგან, არამედ, კულტივირებული სახეობისგანაც, როგორებიცაა: ლიმონი, შინდი, ჩაი, თხილი, თუთა და ა.შ.

საქართველოში სამკურნალო მცენარეების სრული პოტენციალის გამოყენება არ ხდება, მოსახლეობა ხშირ შემთხვევაში თავს იკავებს ტრადიციული მედიცინის გამოყენებისგან, რაც დაკავშირებულია გარკვეული ინფორმაციების არქონასთან: დოზირება, მიღების წესი და სხვ. შესაბამისად, ამ დარგის პოპულარიზება გამოიწვევს მოსახლეობის ინტერესის გაზრდას და სამკურნალო მცენარეების ინტენსიურ გამოყენებას, ამ შემთხვევაში კი, მნიშვნელოვანია

მდგრადი გამოყენების პრინციპების შემუშავება და მათი დანერგვა.

სამკურნალო მცენარეების გამოყენების გეოგრაფიული თავისებურებები და სამომავლო პერსპექტივები პირდაპირ კავშირშია სამედიცინო გეოგრაფიასთან. მცენარეების გავლენა ადამიანის ჯანმრთელობაზე სამედიცინო გეოგრაფიის ერთ-ერთი შესწავლის საგანია, რაც აღნიშნული საკითხის კომპლექსურად შესწავლის წინაპირობაა. მნიშვნელოვანია სამკურნალო მცენარეების კატეგორიზაცია და მათი გეოგრაფიული გავრცელების კანონზომიერებების დადგენა. მცენარეების შემადგენლობის ანალიზი და მათი ადამიანის ჯანმრთელობაზე გავლენის მახასიათებლების შესწავლა ხელს შეუწყობს ფარმაცოლოგიურ წარმოებებში ჩართულობის გაზრდას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ახალკაცი, მ., მოსულიშვილი, მ., ქიმერიძე, მ., მაისაია, ი., სამცხე-ჯავახეთის იშვიათი სამკურნალო მცენარეების კონსერვაცია და მდგრადი გამოყენება, 2008.
2. კარაბადინი – ხალხური სამკურნალო რეცეპტები, 2017.
3. კუჭუხიძე ჯ., ჯოხაძე მ., ბოტანიკა (სამკურნალო მცენარეები), 2012.
4. ქუთათელაძე ი., სამკურნალო და ზოგიერთ ტექნიკურ მცენარეთა რესურსები საქართველოში, 1945.
5. შეთეკაური შ., „ბიომრავალფეროვნება“, 2013.
6. წუწუნავა ნ., „საქართველოს სამკურნალო მცენარეები, 1966.
7. ხიდაშელი შ., პაპუნძიძე ვ., საქართველოს ტყის სამკურნალო მცენარეები, 1980.
8. <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/af285e/af285e00.pdf>